

Stolarczyk, Henryk

Ludność powiatu płońskiego w świetle antropologii

Notatki Płockie 16/4-63, 34-42

1971

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ludność powiatu płońskiego w świetle antropologii

Opracował
HENRYK STOLARCZYK

Praca niniejsza stanowi fragment obszernych badań zróżnicowania antropologicznego ludności Starego Mazowsza zainicjowanych i zorganizowanych przez Płockie Towarzystwo Naukowe wspólnie z Komisją Badań nad Powstaniem i Rozwojem Płocka. Materiał, który posłużył za podstawę do analizy antropologicznej został zebrany przez pracowników Katedry Antropologii UŁ w latach 1956—1960 na terenie powiatów: płockiego, gostynińskiego, sierpeckiego i płońskiego. Największą ilość zbadanych osobników zawierają serie pochodzące z powiatów płockiego (N=2680 M+K) i gostynińskiego (N=1739 M+K), znacznie mniej liczny jest materiał płoński (N=784 M+K), a najuboższa jest seria dotycząca powiatu sierpeckiego (N=273 M+K).

Interesujący mnie powiat płoński jest reprezentowany przez 464 mężczyzn i 320 kobiet. Sądzę, że w tym przypadku nierówna liczebność serii męskiej i żeńskiej nie powinna w poważniejszym stopniu rzutować na poprawność wyników analizy. Przystępując do opracowania materiału wyróżniłem w powiecie płońskim mniejsze jednostki terytorialne, kierując się podziałem administracyjnym z 1948 r., który jest bardziej zbliżony do granic naturalnych, bardzo istotnych dla analizy antropologicznej. Ponadto stosując się do obecnych, znacznie liczniejszych jednostek administracyjnych naraziłbym materiał na ogromne rozdrobnienie, wielce niekorzystne dla rezultatów badań. Materiał posegregowałem według pochodzenia przyjmując jako podstawę miejsce urodzenia badanych osobników, lub też w niektórych przypadkach ich rodziców.

Liczebność poszczególnych serii osobników ilustruje tabela 1.

Jak widać nie wszystkie jednostki terytorialne są reprezentowane wystarczająco licznie. Serie najmniejsze, tj. Błędówko (N=10) i Strużęcina (N=16) wydzieliłem tylko dla porządku, gdyż skład antropologiczny uzyskany na podstawie tak nikłego materiału nie może budzić zaufania. Szerszej charakterystyki osobników nie zamierzam przedstawiać w tym miejscu, odsuwając ją do czasu zbiorczego opracowania materiałów ze Starego Mazowsza Płockiego, ze względu na szczupłe ramy niniejszej publikacji.

Tabela 1

Pochodzenie i liczba zbadanych osobników

Terytorium	Mężczyźni	Kobiety	Całość mat.
Błędówko	8	2	10
Modzele	44	40	84
Naruszewo	30	32	62
Płoński	41	28	69
Sarbiewo	20	8	28
Sarnowo	61	48	109
Sielec	70	26	96
Sochocin	56	45	101
Strużęcina	13	3	16
Szumlin	33	26	59
Wójtzy Zamoście	19	9	28
Wychódźce	49	35	84
Załużki	20	18	38
O g ó ł e m	464	320	784

Do analizy materiału zastosowałem metodę diagnostyki indywidualnej kierunku morfologiczno-porównawczego zaszczerpionego w antropologii przez I. Michalskiego [13]. W wyniku postępowania taksonomicznego wyróżniłem w materiale 22 zespoły typologiczne, w tym 21 wśród mężczyzn, a 18 u kobiet. Opisu wyodrębnionych jednostek taksonomicznych także nie załączam z przyczyn uprzednio już omówionych.

Składy typologiczne

Skład typologiczny całości materiału oraz serii męskiej i żeńskiej zawiera tabela 2, z której wynika, że powiat płoński w głównej mierze jest reprezentowany przez ludność typu subnordycznego **AL**, północno-zachodniego **AE** i pseudoalpejskiego **YH**. Trzy wymienione jednostki taksonomiczne stanowiące zasadniczy trzon typologiczny materiału skupiają niemal $\frac{2}{3}$ bo 61,5% osobników (**AL** 30,4% + **AE** 20,2% + **YH** 10,9% = 61,5%). Identyczna kolejność trzech najliczniejszych typów jest zachowana również w składzie mężczyzn i kobiet. U tych ostatnich obserwuje się jednak bardzo znaczny spadek odsetka typu północno-zachodniego **AE** (14,7%) i pewien wzrost procentowy

typu pseudoalpejskiego **YH** (12,5⁰%) w porównaniu z całością materiału i serią męską.

Tabela 2

Skład typologiczny materiału z uwzględnieniem płci

Rasa lub typ	Symbol	Cał. mat.		Mężczyźni		Kobiety	
		N	%	N	%	N	%
1	2	3	4	5	6	7	8
Rasa nordyczna	AA	15	1,9	13	2,8	2	0,6
Rasa śródziemnomorska	EE	1	0,1	1	0,2	—	—
Rasa armenoidalna	HH	2	0,3	2	0,4	—	—
Typ teutoński	AY	22	2,8	17	3,7	5	1,6
Typ pln.-zachodni	AE	158	20,2	111	23,9	47	14,7
Typ amorycki	AK	1	0,1	1	0,2	—	—
Typ dynarski	AH	50	6,4	28	6,0	22	6,9
Typ synnordyczny	AL	238	30,4	135	29,1	103	32,2
Typ euromongolski	AM	3	0,4	1	0,2	2	0,6
Typ euroazjatycki	AZ	7	0,9	4	0,9	3	0,9
Typ czuchoński	AQ	57	7,3	28	6,0	29	9,1
Typ atlantycki	YE	41	5,2	32	6,9	9	2,8
Typ pseudoalpejski	YH	85	10,9	45	9,7	40	12,5
Typ bałtycki	YL	19	2,4	14	3,0	5	1,6
Typ łużycki	YZ	1	0,1	1	0,2	—	—
Typ lewantyński	BH	2	0,3	1	0,2	1	0,3
Typ litoralny	EH	10	1,3	6	1,3	4	1,3
Typ sublaponoidalny	EL	9	1,1	2	0,4	7	2,2
Typ pd.-wschodni	EQ	2	0,3	1	0,2	1	0,3
Typ subarmenoidalny	KH	1	0,1	—	—	1	0,3
Typ alpejski	HL	56	7,1	19	4,1	37	11,6
Typ pseudolitoralny	HQ	4	0,5	2	0,4	2	0,6
Ogółem		784	100,1	464	99,8	320	100,1

Typ składu	AL>AF> >YH>AQ	AL>AE> >YH>YE	AL>AF> >YH>HL
------------	------------------	------------------	------------------

Wyraźne różnice zaznaczają się w obsadzeniu czwartego miejsca w omawianych składach typologicznych. Pozycję tę w składzie całości materiału zajmuje typ czuchoński **AQ** (7,3⁰%) nieznacznie tylko dominujący nad piątym z kolei alpejskim **HL** (7,1⁰%). Wśród mężczyzn na czwarte miejsce wysunął się typ atlantycki **YE** (6,9⁰%) nie wykazujący zdecydowanie silnej przewagi nad równymi sobie liczebno typem dynarskim **AH** (6,0⁰%) i czuchońskim **AQ** (6,0⁰%). U kobiet jako czwarty pod względem liczebności wystąpił typ alpejski **HL** (11,6⁰%). W składzie tym poza najpospolitszym typem subnordycznym **AL** (32,2⁰%) pozostałe trzy kolejne typy północno-zachodni **AE**, pseudoalpejski **YH** i alpejski **HL** cechują się zbliżonymi liczebnościami (**AE** — 14,7⁰%, **YH** — 12,5⁰%, **HL** — 11,6⁰%). Należy tu podkreślić dość wyso-

ki procent typu czuchońskiego **AQ** (9,1⁰%), a także wyraźnie znaczniejszy udział form pochodnych rasy armenoidalnej **H** w materiale żeńskim (33,5⁰%) niż w męskim (22,1⁰%).

Składy typologiczne ustalone dla poszczególnych jednostek terytorialnych przedstawia tabela 3. W zestawieniu tym widoczna jest jaszkrawa dominacja typu subnordycznego **AL** we wszystkich seriach terytorialnych. Drugą pozycję zajmuje typ północno-zachodni **AE**, który jedynie w rejonie Modzeli znalazł się dopiero na piątym miejscu. Jako trzeci pojawił się tutaj typ czuchoński **AQ** (15,5⁰%) najliczniej występujący w tej serii w porównaniu z resztą materiału. Na trzecich miejscach obserwuje się znaczne przesunięcie. W składach Sarnowa, Sochocina i Załusek na tę pozycję wysunął się typ pseudoalpejski **YH**, a w Wójtach Zamościu zajmuje on drugą lokatę wspólnie z jednako- wym licznym typem północno-zachodnim **AE**. To ostatnie terytorium oraz Sarbiewo i Wychódźce jako trzeci co do liczebności charakteryzuje typ atlantycki **YE**. Z innych jednostek taksonomicznych trzecią pozycję zajmuje typ alpejski **HL** w Modzelach, a także wspólnie z dynarskim **AH** w Płońsku i Sielcu. Typ czuchoński **AQ** znaczącą rolę odgrywa jeszcze w składzie Naruszewa przesuwając się na trzecie miejsce. Oczywiście bardzo nielicznie reprezentowanych składów Strużęcina i Błędówka, jak już wspominałem, nie zamierzam omawiać. Kolejność dalszych jednostek taksonomicznych przedstawia dość chaotyczny obraz wynikły zapewne z niezbyt dużych liczebności serii, sądzę więc, że analizę zróżnicowania antropologicznego grup terytorialnych należy oprzeć na składach elementarnych cechujących się większą wyrazistością i przejrzystością.

Składy rasowe

Składy rasowe materiału obliczyłem stosując metodę połówkowania podaną przez I. Michalskiego [11]. W skład tych liczebności poszczególnych serii są podwojone. W celu uniknięcia niejasności pragnę przypomnieć, że obliczając skład rasowy stwierdzamy, ile razy wystąpiła w materiale każda z komponent. Bihybridowe ujęcia kierunku morfologiczno-porównawczego muszą zatem w konsekwencji prowadzić do owego zdwojenia liczebności.

Skład rasowy całego materiału z uwzględnieniem płci zestawia tabela 4.

Jak wynika z tabeli 4 kolejność dwóch pierwszych elementów jest jednakowa zarówno w całości materiału, jak u mężczyzn i kobiet. Zdecydowanie przeważa wszędzie składnik nordyczny **a** występujący najczęściej u mężczyzn (37,8⁰%). Drugą pod względem liczebności jest komponenta laponoidalna **l** najliczniejsza w składzie serii żeńskiej (23,8⁰%). Element śródziemnomorski **e** na trzeciej pozycji wystąpił w składzie całego materiału (14,2⁰%) i w serii męskiej (16,6⁰%), natomiast u kobiet został ze-

Tabela 3

Składy typologiczne w obrębie jednostek terytorialnych

Rasa lub typ	Błędówko		Modzele		Naruszewo		Płońsk		Sarbiewo		Sarnowo		Sielec	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
AA EE HH			2	2,4	2	3,2	1	1,4			1	0,9	4	4,2
AY AE AK AH AL AM AZ AQ	2	20,0	5 8 1 4 24	6,0 9,5 1,2 4,8 28,6	1 16 3 19	1,6 25,8 4,8 30,6	1 13 7 24	1,4 18,8 10,1 34,8	5 17,9	3,6	6 25 5 30	5,5 22,9 4,6 27,5	5 22 6 32	5,2 22,9 6,3 33,3
YE YH YL YZ	1	10,0	3 10 2	3,6 11,9 2,4	3 3 3	4,8 4,8 4,8		7,2 1,4	3 1 1	10,7 3,6 3,6	5 17 1	4,6 15,6 0,9	1 5 4	1,0 5,2 4,2
BH							1	1,4					1	1,0
EH EL EQ			1	1,2	1 2 1	1,6 3,2 1,6	2	2,9	1 1	3,6 3,6	2 1	1,8 0,9	1	1,0
KH							1	1,4						
HL HQ	3	30,0	11	13,1	3 1	4,8 1,6	1	10,1	1	3,6	6	5,5	6 2	6,3 2,1
Ogółem	10	100,0	84	100,2	62	99,7	69	99,6	28	100,2	109	99,9	96	100,0

d.c. tabeli 3

Rasa lub typ	Sochocin		Strużęcín		Szumlin		Wójtý Zam.		Wychódzc		Zaluski			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%		
AA EE HH			1	6,3	2	3,4	2	7,1	1	1,2				
AY AE AK AH AL AM AZ AQ	1 21 7 32 1	1,0 20,8 6,9 31,7 1,0	3	18,8	1 12 9 14	1,7 20,3 15,3 23,7	4	14,3	1 8 1 1	3,6 28,6 3,6 3,6	2 17 5 20	2,4 20,2 6,0 23,8	10 2 11 1	26,3 5,3 28,9 2,6
YE YH YL YZ	5 19	5,0 18,8	1 2	6,3 12,5	4 4 2	6,8 6,8 3,4	3 4 1	10,7 14,3 3,6	11 8 3 1	13,1 9,5 3,6 1,2	1 7 1	2,6 18,4 2,6		
BH					1	1,7								
EH EL EQ	1	1,0			2	3,4	1	3,6	2 1 1	2,4 1,2 1,2				
KH														
HL HQ	8	7,9	3	18,8	2 1	3,4 1,7			6	7,1	1	2,6		
Ogółem	101	100,0	16	100,2	59	100,1	28	100,2	34	100,0	38	99,8		

Skład rasowy materiału z uwzględnieniem płci

Tabela 4

Element	Sym-bol	Cał. mat.		Kobiety		Mężczyźni	
		N	%	N	%	N	%
Nordyczny	a	566	36,1	351	37,8	215	33,6
Kromanionoidalny	y	168	10,7	109	11,7	59	9,2
Berberijski	b	2	0,1	1	0,1	1	0,2
Śródziemnomorski	e	222	14,2	154	16,6	68	10,6
Orientalny	k	2	0,1	1	0,1	1	0,2
Armenoidalny	h	212	13,5	105	11,3	107	16,7
Laponoidalny	l	322	20,5	170	18,3	152	23,8
Mongoloidalny	m	3	0,2	1	0,1	2	0,3
Pacyficzny	z	8	0,5	5	0,5	3	0,5
Wyżynny	q	63	4,0	31	3,3	32	5,0
Ogółem		1568	99,9	928	99,8	640	100,1
Typ składu		<u>a>l>e>h</u>		<u>a>l>e>y</u>		<u>a>l>h>e</u>	

Tabela 5

Składy rasowe ludności poszczególnych jednostek terytorialnych

Element	Błędówko		Modzele		Naruszewo		Płońsk		Sarbiewo		Sarnowo		Sielec	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
a	6	30,0	59	35,1	47	37,9	54	39,1	20	35,7	76	34,9	80	41,7
y	1	5,0	20	11,9	10	8,1	7	5,1	5	8,9	29	13,3	15	7,8
b													1	0,5
e	3	15,0	12	7,1	23	18,5	15	10,9	10	17,9	35	16,1	24	12,5
k			1	0,6			1	0,7						
h	3	15,0	26	15,5	11	8,9	22	15,9	4	7,1	30	13,8	21	10,9
l	7	35,0	37	22,0	27	21,8	32	23,2	16	28,6	38	17,4	42	21,9
m							1	0,7	1	1,8	1	0,5	3	1,6
z							6	4,3			9	4,1	6	3,1
q			13	7,7	6	4,8	6	4,3						
Ogółem	20	100,0	168	99,9	124	100,0	138	99,9	56	100,0	218	100,1	192	100,0
Typ składu			<u>a>l>h>y</u>		<u>a>l>e>h</u>		<u>a>l>h>e</u>		<u>a>l>e>y</u>		<u>a>l>e>h</u>		<u>a>l>e>h</u>	

c. d. tabeli 5

Element	Sochocin		Strużęcín		Szumlin		Wójtý Zam.		Wychódźc		Zańuski	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
a	68	33,7	11	34,4	44	37,3	20	35,7	52	31,0	18	36,8
y	25	12,4	3	9,4	11	9,3	8	14,3	25	14,9	9	11,8
b					1	0,8						
e	27	13,4	4	12,5	18	15,3	8	14,3	32	19,0	11	14,5
k												
h	34	16,8	5	15,6	19	16,1	7	12,5	21	12,5	10	13,2
l	41	20,3	9	28,1	20	16,9	10	17,9	30	17,9	13	17,1
m	1	0,5					1	1,8			1	1,3
z							1	1,8	1	0,6		
q	6	3,0			5	4,2	1	1,8	7	4,2	4	5,3
Ogółem	202	100,1	32	100,0	118	99,9	56	100,1	168	100,1	76	100,0
Typ składu	<u>a>l>h>e</u>		<u>a>l>h>e</u>		<u>a>l>y=e>h</u>		<u>a>e>l>y</u>		<u>a>l>e>h</u>		<u>a>l>e>h</u>	

pchnięty na czwarte miejsce (10,6%) przez szczególnie liczny składnik armenoidalny h (16,7%). Element ten w składzie całego materiału wystąpił na czwartym miejscu, zaś w serii męskiej pojawił się dopiero jako piąty z ko-

lei ustępując miejsca, komponente kromanionoidalnej y. Składnik kromanionoidalny nadający formacji rasowej tego terenu charakter bardziej pierwotny zajmuje piątą pozycję w całości materiału i wśród kobiet. Z pozostałych

komponent na uwagę zasługuje rozkład częstości występowania elementu wyżynnego **q**. Wprawdzie wszędzie usytuowany jest na dalszym bo szóstym miejscu, jednak najliczniejszy jest w serii żeńskiej.

Skład rasowy całego materiału jest raczej zgodny z oczekiwaniem, natomiast zagadkowo przedstawia się struktura mężczyzn i kobiet. Czwarte miejsce komponenty kromanionoidalnej u tych pierwszych wskazywałoby na ich bardziej archaiczny skład $a > I > e > y$, zaś element armenoidalny trzeci z kolei u kobiet podkreśla ich wyraźnie zmodernizowaną strukturę $a > I > h > e$ typową raczej dla środowiska miejskiego. W opracowaniach materiałów antropologicznych przeważają na ogół rezultaty odwrotne, zazwyczaj bowiem serie żeńskie zachowują bardziej archaiczny skład rasowy. Przypuszczam, że w pewnej części może być to skutek niezbyt dokładnie poznanego jeszcze dymorfizmu płciowego w zakresie niektórych używanych do diagnostyki typologicznej własności osobników. Sądzę, że analiza większych materiałów jednakowo licznych w obrębie obu płci, dobrze reprezentujących wszystkie regiony powiatu płońskiego powinna wyjaśnić ten zagadkowy rezultat.

Składy rasowe dla poszczególnych jednostek terytorialnych ustaliłem łącznie, bez rozdzielnia osobników według płci, w celu uniknięcia niepożądanego rozdrobnienia i tak niezbyt licznego materiału. Składy te ujmuje tabela 5 prezentująca pięć różnych typów formacji rasowych, grupujących niejednakową liczbę rozpatrywanych regionów. Zestawienie to przedstawia nasilenie częstości występowania poszczególnych komponent. Najliczniejszy wszędzie składnik nordyczny **a** osiąga swoje maximum w rejonie Sielca (41,70%). Komponenta kromanionoidalna **y** zajmująca zwykle dalsze miejsca w przedstawionych składach rasowych, w sąsiednim Wychódzcu, również nadwiślańskim terenie występuje stosunkowo najczęściej (14,90%). Tutaj także pojawia się najwyższy odsetek elementu śródziemnomorskiego **e** (19,00%), wpływającego w dużym stopniu na odrębność składu rasowego Wychódzka. Rejon Sochocina skupia najznaczniejszą ilość komponenty armenoidalnej **h** (16,80%), bardzo pokażnej również w samym Płońsku (15,90%) oraz w okolicach Szumlina (16,10%). Najbardziej laponoidalny charakter prezentuje położenie na północ od Płońska Sarbiewo (28,60%), a wysunięte na wschód Modzele cechują się liczniejszym niż w innych seriach udziałem komponenty wyżynnej **q** (7,70%).

Posegregowane dla łatwiejszej orientacji poszczególne regiony według charakteryzujących je typów struktur rasowych zawiera tabela 6.

Formacja rasowa $a > I > h > e$ występująca w Płońsku, Sochocinie i Szumlinie wskazuje na bardzo znaczny udział składnika armenoidalnego w kształtowaniu oblicza rasowego ludności tych terytoriów. Tego rodzaju skład elementarny jest charakterystyczny dla południowych re-

gionów naszego kraju, a zwłaszcza Śląska [12]. Rezultat ten jednak należy uznać za zupełnie prawidłowy przy zwróceniu uwagi na miejski charakter ośrodków (Płońsk, Sochocin) skupiających tę stosunkowo wysoką ilość komponenty armenoidalnej. Migrację tego składnika do miast sygnalizował już I. Michalski [12], zaś analogiczne wyniki w swoich opracowaniach otrzymali także inni autorzy [1,5,8]. Armenoidalny charakter tego składu rasowego w pewnej mierze może być także efektem wpływów ludności żydowskiej od dawna zamieszkującej bardzo licznie omawiane terytorium.

Tabela 6

Typ struktur rasowych

Typ składu rasowego	Jednostka terytorialna
$a > I > h > e$	Płońsk, Sochocin, Szumlin
$a > I > e > h$	Naruszewo, Sarnowo, Sielec, Załuski
$a > I > e \geq y$	Sarbiewo, Wójtzy Zamoście
$a > I > h > y$	Modzele
$a > e > I > y$	Wychódź

Rycina 1. Rozmieszczenie struktur rasowych w powiecie płońskim. W rycinie symbolami oznaczono powiaty: ciechanowski — Ciec., nowodworski — Nw. Dw. Maz., plocki — Pl., pultuski — Płt., sierpecki — Sc., sochaczewski — Soch.

Zwarty kompleks, jak wynika z ryciny 1 stanowią cztery terytoria: Naruszewo, Sarnowo, Sielec i Załuski charakteryzujące się odmiennym już typem składu rasowego $a > I > e > h$, identycznym jak cała seria płońska, co jest zrozumiałe ze względu na ich liczebność, skupiają bowiem 33,90% materiału. One więc rzutują najpoważniej na strukturę rasową zbadanej ludności. Formacja $a > I > e > h$ wprawdzie bardziej liczna w Polsce Południowej [12] znajdująca także swoje analogie w składach elementarnych Płocka [1], Sochaczewa [12] i Sierpca [8] świadczy o bardzo dużym podobieństwie antropologicznym ludności tej części nadwiślańskich terenów. Można z tego wysnuć wniosek, że Wisła nie stanowiła zbyt silnej bariery hamującej dawne ruchy migracyjne ludności. Słusznym w tym świetle wydaje się być cytowany przez Kapicę [5] pogląd Łowmiańskiego wskazujący na istnienie pomostu w rejonie ujścia Bzury do Wisły, łączącego prawo i lewobrzeżne Mazowsze.

Innego rodzaju formację rasową nawiązującą do terenów Polski Północnej [12] przedstawiają niezbyt licznie reprezentowane terytoria Sarbiewo i Wójtzy Zamoście $a > I > e \geq y$. Identyfikacyjny niemal jest skład rasowy serii męskiej materiału płońskiego, a także skład ustalony dla powiatu płońskiego przez I. Michalskiego [12]. Analogiczną strukturę rasową stwierdzoną przez tegoż autora w powiatach lipnowskim i nieszawskim Kapica wiąże z wpływami kultur pomorskich [5], które być może wycisnęły swoje piętno także na ukształtowaniu obecnego obrazu antropologicznego tej części powiatu

płońskiego. Nie można też wykluczać tutaj śladów oddziaływań ludności pruskiej, jaćwieskiej i litewskiej, szczególnie silny w XIII i XIV w. Na leżące na rubieżach ówczesnego państwa polskiego Mazowsze przypuszczalnie tą drogą mogła w pewnej części infiltrować komponenta kromanionoidalna. Pogląd I. Michalskiego na nawiązania typu bałtyckiego YL do kręgu ludów bałtyckich [12] wydaje się wskazywać na realność tej hipotezy.

Skład rasowy typu $a > l > h > y$ stwierdzony w serii reprezentującej położone za Wkrą terytorium Modzeli przypomina nieco układ elementów w omówionym już składzie Płońska, Sochocina i Szumlina. Niebywale wysoką liczebność składnika armenoidalnego (15,5%) w tym przypadku można także wyjaśnić znalezieniem się w tej serii dużej ilości osobników pochodzenia miejskiego (Nowe Miasto). Odnośnie zaś do komponenty kromanionoidalnej zajmującej tutaj czwartą pozycję, oprócz omówionych uprzednio jej nawiązań, można przypuszczać, że stanowi ona w pewnej części ślad pierwotnego osadnictwa grupującego się w początkowej fazie w rejonie dolin rzecznych (Wkra, Sona). Wskazuje na tę możliwość także stosunkowo wysoki tutaj procent drugiego archaicznego elementu — komponenty wyżynnej (7,7%).

Ostatnią z wyróżnionych formacji rasowych

$a > e > l > y$ charakteryzującą położony nad Wisłą Wychódz można określić jako przedłużenie tzw. soczewki kutnowskiej o tym samym typie składu rasowego, wyodrębnionej przez I. Michalskiego [12]. Autor ten określał wprawdzie swój rezultat jako prawdopodobny ślad przejścia dawnej fali germańskiej, ale nie wykluczał też możliwości uznania tego składu za relikty neolityczny słowiańskich autochtonów. Ciągłość zaludnienia przez dawną ludność poneolityczną strefy leśnej środkowej Europy podkreślał także Kočka analizując niemal identyczne składy z okresu rzymskiego i średniowiecznego Polski póln. i Litwy [6]. Rezultaty badań serii kranologicznych z neolitu i wczesnego średniowiecza przeprowadzone przez Kapicę [3, 4] zdają się także przemawiać za określeniem soczewki kutnowskiej jako dobrze zachowanej pozostałości po neolitycznych Prasłowianach, cechujących się nieporównanie wyższym niż ludność współczesna odsetkiem składnika kromanionoidalnego i wyżynnego.

Jednym z ostatnich etapów pracy jest analiza składów rasowych materiałów porównawczych zestawionych w tabeli 7. Dla adekwatności porównania wybrałem serie obejmujące tylko mężczyzn, ponieważ dane I. Michalskiego i Beckera zostały uzyskane w oparciu o wyłącznie męski materiał.

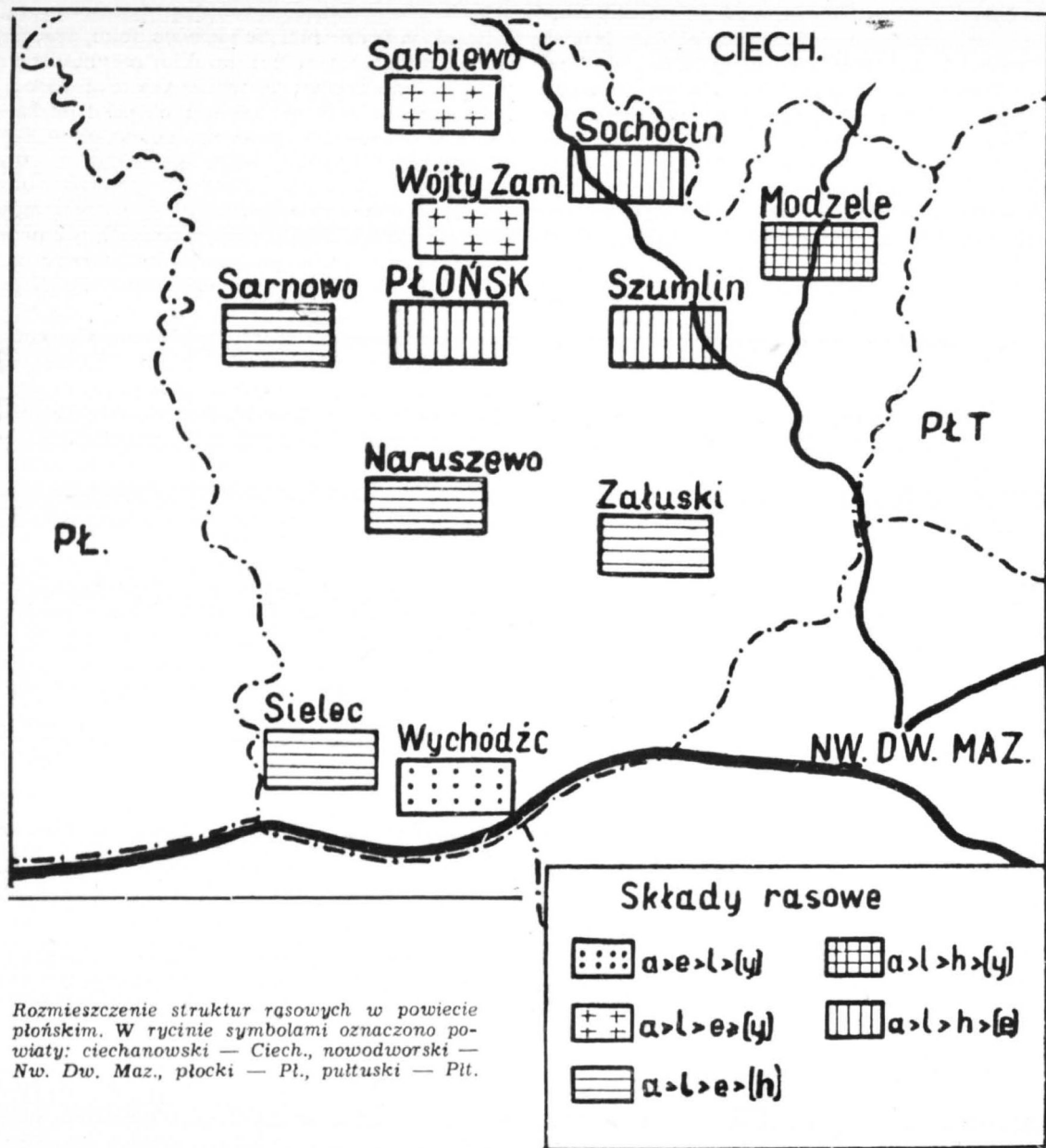
Tabela 7

Procentowe składy rasowe męskich serii porównawczych

Element	Sym-bol	Płońsk (Stolarczyk)	Płońsk (Michalski)	Sochaczew (Michalski)	Sierpc (Łuczak)	Płock (Becker)	Pułtusk (Gąsiewski)
1	2	3	4	5	6	7	8
Nordyczny	a	37,8	42,0	41,5	39,6	39,1	36,7
Kromanionoid.	y	11,7	5,6	5,6	6,0	10,2	7,7
Berberijski	b	0,1			0,3	0,5	0,2
Śródziemnomorski	e	16,6	15,4	15,3	17,6	16,1	9,2
Orientalny	k	0,1			0,6	0,4	1,7
Armenoidalny	h	11,3	5,6	6,6	11,3	10,9	14,5
Laponoidalny	l	18,3	27,9	27,2	17,9	18,4	28,0
Mongoloidalny	m	0,1			0,9	0,4	0,5
Pacyficzny	z	0,5			0,6	0,5	0,2
Wyżynny	q	3,3	3,5	3,8	0,5	3,7	0,5
Ogółem		99,8	100,0	100,0	99,8	100,2	99,2
Typ składu		$a > l > e > y$	$a > l > e > y = h$	$a > l > e > h$	$a > l > e > h$	$a > l > e > h$	$a > l > h > e$

Składy rasowe powiatu płońskiego ustalone przez I. Michalskiego i przeze mnie wykazują pewne rozbieżności wyrażające się w niejednakowym udziale procentowym niektórych komponent. Ilość składnika nordycznego i laponoidalnego w składzie I. Michalskiego jest wyraźnie większa, natomiast element kromanionoidalny i armenoidalny cechują się znacznie słabszym nasileniem, chociaż w stosunku tych dwóch ostatnich komponent do siebie w obu składach została zachowana jednakowa niemal proporcja. Przypuszczam, że skład rasowy powiatu płońskiego uzyskany przeze mnie jest bardziej zbliżony do rzeczywistości ponieważ dysponowałem

liczniejszym i znacznie lepiej udokumentowanym materiałem niż I. Michalski, który zresztą sam przyznaje, iż przecenił ilość składnika nordycznego na niekorzyść kromanionoidalnego [14]. Wydaje się, że podobnie się przedstawia udział w składzie tego autora form krótkogłowych tj. elementu armenoidalnego i laponoidalnego. Materiał opracowany przez I. Michalskiego nie zawierał pełnej ilości spostrzeżeń, a także był pozbawiony niezbędnych dla diagnostyki typologicznej fotografii, co w efekcie nie pozwoliło temu autorowi na dokładne wyodrębnienie niektórych form.

Rozmieszczenie struktur rasowych w powiecie płockim. W rycinie symbolami oznaczono powiaty: ciechanowski — Ciech., nowodworski — Nw. Dw. Maz., płocki — Pł., pułtowski — Płt.

Obydwa składy rasowe podkreślają pewną odrębność ludności powiatu płockiego od pozostałych użytych do porównania serii, wyrażając się w stosunkowo dużej ilości elementu kromanionoidalnego. Jednym z ośrodków tego składnika jest wspomniana uprzednio soczewka kutnowska, skąd zdaniem I. Michalskiego promieniuje on m. in. za Wisłę na teren powiatu płockiego [12]. Na archaiczność komponenty kromanionoidalnej na terytorium tego powiatu wskazują wczesnohistoryczne materiały kraniologiczne z okolic Płocka zebrane przez Rutkowskiego, który zupełnie trafnie uznał je za pozostałość przodków ludności współczesnej. Czaszki te analizował także Maciesza, lecz interpretacja jego wyników była całkiem odmienna. Według I. Michalskiego, który dokonał pomiarów tejże serii były to czaszki reprezentujące w znacznej

mierze formy pochodne rasy kromanionoidalnej Y i typ czuchoński AQ — składniki charakterystyczne dla wczesnohistorycznej Polski [14]. W późniejszym okresie materiał ten wykorzystano do badań etnogenezy ludów europejskich Kočka [6]. Stosując do określenia typologicznego metodę stochastycznej korelacji wielokrotnej Wankego uzyskał skład rasowy e > y > l > > a > h, który w przybliżeniu odzwierciedla stosunki rasowe panujące w tej części Mazowsza w czasach wczesnohistorycznych, gdzie jak wiadać rola komponenty kromanionoidalnej jest bardzo zniżona.

Badaniem antropologii powiatu płockiego zajmował się także Wokroj [18], który przy użyciu metody podobieństwa i prawa liczebności typów opracował materiały zebrane w więzieniach mazowieckich przez Czekanowskiego w latach

1903—1906. Skład rasowy serii płońskiej przedstawiony przez Wokroja wprawdzie zawiera tylko cztery elementy antropologiczne uznawane przez szkołę lwowską, jednak kolejność ich w składzie jest niemal zbieżna z wynikami I. Michalskiego i moimi: $a\ 55,5\% + e\ 10,5\% + h\ 9,4\% + l\ 24,6\% = 100,0$. W składzie tym uderza najbardziej przecenienie liczebności komponenty nordycznej wynikłe z włączenia do niej z konieczności elementu kromanionoidalnego. Rezultaty opracowania Wokroja potraktowałem osobno ze względu na czterorasowy schemat. Poza tym materiał tego autora niewystarczająco moim zdaniem reprezentuje powiat płoński, obejmuje bowiem głównie ludność wiejską i to prawdopodobnie w niewielkiej liczbie. Cała seria dotycząca jedenastu powiatów liczy 231 osobników, zatem średnio na powiat przypada 21 osobników.

Kolejność elementów w składach rasowych powiatów sochaczewskiego, sierpeckiego i płockiego jest identyczna $a > l > e > h$. Taki sam układ elementów obserwuje się również w materiale płońskim po włączeniu do niego serii żeńskiej, bardzo zasobnej w składnik armenoidalny. Zbieżność składów rasowych terenów leżących po obu stronach Wisły, jak już uprzednio wspomniałem, może świadczyć o tym, że Wisła nie stanowiła zbyt wielkiej przeszkody naturalnej w ekspansji grup ludzkich.

Streszczenie wyników

Analiza antropologiczna materiału płońskiego dokonana metodą morfologiczno-porównawczą doprowadziła do uznania następujących rezultatów.

1. Trzon typologiczny materiału stanowią trzy jednostki taksonomiczne: typ subnordyczny **AL** (30,4%), północno-zachodni **AE** (20,2%) oraz pseudoalpejski **YH** (10,9%) skupiające 61,5% osobników.

2. Różnice w składzie typologicznym serii męskiej i żeńskiej zaznaczają się dopiero na czwartej pozycji. U mężczyzn wystąpił na tym miejscu typ atlantycki **YE**, a u kobiet typ alpejski **HL**.

3. Skład rasowy całego materiału cechuje się strukturą $a > l > e > h$. W serii męskiej na czwartym miejscu występuje komponenta kromanionoidalna — $a > l > e > y$, a u kobiet składnik armenoidalny zmajoryzował element śródziemnomorski spychając go na czwartą pozycję — $a > l > h > e$.

4. Formacja rasowa $a > l > h > e$ charakteryzuje Płońsk, Sochocin i Szumlin. Wysoki odsetek elementu armenoidalnego można tu wyjaśnić jego migracją do ośrodków miejskich.

5. Struktura rasowa typu $a > l > e > h$ skupia Naruszewo, Sarnowo, Sielec i Żaluski. Widoczne jest tu wyraźne nawiązanie tego komplek-

Skład rasowy serii sochaczewskiej I. Michalskiego mimo tej samej kolejności elementów różni się od składów rasowych powiatu sierpeckiego przedstawionego przez Łuczaka i płockiego uzyskanego przez Beckera zapewne na skutek przyczyn wspomnianych już uprzednio przy omawianiu struktur rasowych obydwu serii płońskich. Procentowy udział elementów w składach podanych przez tych ostatnich autorów jest bardzo zbliżony. Wyraźniejsza różnica pojawia się w liczebności komponenty kromanionoidalnej częściej spotykanej w materiale płockim (10,2%) oraz w ilości składnika wyżynnego liczniejszego w serii sierpeckiej (0,5%).

Materiał reprezentujący powiat pułtuski opracowany przez Gąsiewskiego [2] liczebnością komponenty nordycznej (36,7%) zbliża się bardzo do serii płońskiej opracowanej przeze mnie. Uderzający jest natomiast niezwykle niski w porównaniu z pozostałymi seriami odsetek składnika śródziemnomorskiego (9,2%) i wyżynnego (0,5%). Z innych elementów na podkreślenie zasługuje najwyższy tutaj procent komponenty armenoidalnej (14,5%) i laponoidalnej (28,0%). Rozbieżności te wskazują na odrębność serii płońskiej od materiału pułtuskiego, różniące się także od pozostałych omawianych składów rasowych. Interesujące pod tym względem rezultaty mogłoby przynieść zbadanie ludności powiatu ciechanowskiego i nowodworskiego.

su do składu powiatu płockiego, sochaczewskiego i sierpeckiego.

6. Sarbiewo i Wójty Zamoście cechują się składem rasowym bardziej charakterystycznym dla północnych terenów Polski — $a > l > e \geq y$.

7. Wysunięte na wschód Modzele posiadają odmienny typ składu rasowego — $a > l > h > y$. Duża ilość komponenty armenoidalnej jest zapewne wynikiem znalezienia się w tej serii ludności miejskiej (Nowe Miasto). Element kromanionoidalny podkreśla archaiczność tego składu.

8. Formacja rasowa $a > e > l > y$ reprezentująca Wychódz jest typowa dla tzw. soczewki kutnowskiej i świadczy o jej przedłużeniu na tereny prawobrzeżnego Mazowsza.

9. Porównanie serii męskich powiatów ościennych z płońskim wskazuje na pewną odrębność tego ostatniego zarówno od powiatów sochaczewskiego, płockiego i sierpeckiego posiadających ten sam typ składu, jak również od bardziej zarmenoidyzowanego powiatu pułtuskiego.

10. Posiadanie jednakowych typów składów rasowych przez powiaty lewobrzeżne (Sochaczew) i prawobrzeżne (Płock, Sierpe) pozwala przypuszczać, że Wisła nie stanowiła zbyt silnej przeszkody naturalnej dla ruchów migracyjnych ludności.

1. Becker M., Struktura antropologiczna powiatu plockiego, 1970, Notatki Plockie nr , ss.
2. Gąsiewski M., Analiza antropologiczna ludności powiatu Pułtusk w granicach współczesnych i historycznych, 1964, Łódź, praca magisterska.
3. Kapica Z., Dotychczasowy stan badań antropologicznych Regionu Brzeźcia Kujawskiego, 1968, Monografia Powiatu Włocławskiego, s. 21—48.
4. Kapica Z., Różnicowanie się składów antropologicznych ludności Kujaw od neolitu do współczesności na podstawie materiałów z terenu powiatu włocławskiego, 1968, Przegląd Antropologiczny, t. XXXIV, z. 2, ss. 325—339.
5. Kapica Z., Wisła jako granica naturalna pomiędzy powiatem gostyńskim a częścią Starego Mazowsza Plockiego, 1969, Notatki Plockie nr 3/52, ss. 33—43.
6. Kočka W., Zagadnienie etnogenezy ludów Europy, 1958, Materiały i Prace Antropologiczne nr 22, Wrocław.
7. Łowmiański H., Początki Polski, 1963—67 (t. I—III) wyd. PWN.
8. Łuczak B., Składy antropologiczne na tle ruchów migracyjnych ludności powiatu sierpeckiego, 1970, maszynopis. Praca będzie zamieszczona w nr 5/64 Notatek Plockich.
9. Macieja A., Typy antropologiczne ludności wczesnohistorycznej Mazowsza Plockiego (czaszki płońskie X—XII wieku — wyniki zebrane przez L. Rutkowskiego), 1933, Wiadomości Archeologiczne, t. 12, s. 30—32.
10. Maliszewski E., Olszewski B., Podręczny słownik geograficzny (t. 1—2), 1925, wyd. Trzaska, Evert, Michalski.
11. Michalski I., Składniki rasowe Chińczyków, 1938, Warszawa, s. 47.
12. Michalski I., Struktura antropologiczna Polski, 1949, ŁTN, Acta Anthropologica Universitatis Lodziensis nr 1, Łódź.
13. Michalski I., Metoda morfologiczna w zastosowaniu do określania taksonomicznego materiału ludzkiego, 1953, Przegląd Antropologiczny t. XIX, s. 167—193, Poznań.
14. Michalski I., Dotychczasowy stan badań antropologicznych regionu plockiego oraz postulaty na przyszłość, 1957, Notatki Plockie nr 3/4.
15. Rutkowski L., Szkielety i czaszki z cmentarzysk rządowych powiatów płońskiego, plockiego i sierpeckiego, 1901, Światowit t. 3, ss. 49—59.
16. Rutkowski L., Cmentarzyska z grobami rządowymi w Kasinie, Romanowie i Kozłminach w powiatach sierpeckim i płońskim guberni plockiej, 1907, Światowit t. 7, ss. 3—21.
17. Wielka Encyklopedia Powszechna, 1967, t. IX.
18. Wokroj F., Badanie antropologiczne przestępców z Mazowsza Północnego, 1948, Przegląd Antropologiczny, t. XV, s. 217—248.

ZOFIA JASKUŁA

Herb Wyszogrodu

W związku z obchodami Tysiąclecia Wyszogrodu stało się konieczne ustalenie herbu miasta. Przedstawiany w kilku wydawnictwach herb posiadał jako wspólny element dwie baszty stojące obok siebie. Różnice zachodziły w wyglądzie dachów, rysowanych w jednej wersji jako trójkątne z blankami, a drugie —

jako stożkowe o kulistym zakończeniu. Były to baszty stojące na podmurówce lub bez podmurówki, przy czym ilość otworów okiennych i ich kształty bywały różne. Niektóre z baszt posiadały bramy, inne ich nie posiadały.

W okresie międzywojennym do roku 1934 Magistrat miasta Wyszogrodu używał pieczęci z herbem miasta według wzoru pieczęci z 1565 r. znajdujące się w Muzeum Narodowym w Krakowie.

W wydawnictwie „Miasta polskie w Tysiącleciu”. (II plansza CXII) przedstawiono obraz herbu Wyszogrodu wg najstarszej jego wersji tj. z 1485 r. Na ilustracji nie uwidoczniło jednak dwóch pionowo ułożonych, po bokach baszt, gałązek roślinnych znajdujących się na pieczęci przedstawionej przez M. Gumowskiego w książce pt. „Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII i XIV wieku, Toruń 1960 r. tabl. XL. Nr. 525.

Gałązka roślinna, słabo widoczna i trudna do zidentyfikowania znajduje się także i na pieczęci z roku 1529 — Muzeum Narodowego w Krakowie.

Wolno domniemywać, że gałązki na obydwu pieczęciach tj. z 1485 r. i 1529 r. przedstawiają gałązki winorośli.

Herb Wyszogrodu z roku 1529. Ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie.